

KUTATÁS KÖZBEN

A FŐISKOLAI ÉS EGYETEMI TANKÖNYVÍRÁS MOTIVÁCIÓI

Az *Oktatáskutató Intézet* a FEFA megbízásából felmérést végzett felsőfokú intézményekben dolgozó és tankönyvet vagy jegyzetet, segédletet író oktatók körében. A személyes interjúk (63) során elsősorban a tankönyvírás körülményeit és néhány motivációs tényezőt tudakoltunk. Az interjú vezérfonalát alkotó kérdőívvel lényegében fele-fele arányban kerestünk fel fővárosiakat és vidékieket, s a kérdezettek között az egyetemeken oktatók képviseltették magukat nagyobb arányban: arányuk a kérdezettek háromnegyedét tett ki.

A kiválasztási szempontok és az ennek megfelelő mintabeli arányok nagyrészt a megrendelő igényeit tükrözték, tehát nem tekinthetők reprezentatív jellemzőknek, az viszont, hogy ezeken a kategóriákon belül kik lettek megkérdezettek, már alapvetően a véletlennek volt köszönhető. Így a felmérésben szereplők kétharmada volt férfi, 16 százaléka intézmény- vagy tanszékvezető, ugyanekkora része egyetemi tanári beosztású, 27 százaléka docens, s 41 százaléka adjunktus vagy ennél alacsonyabb beosztású.

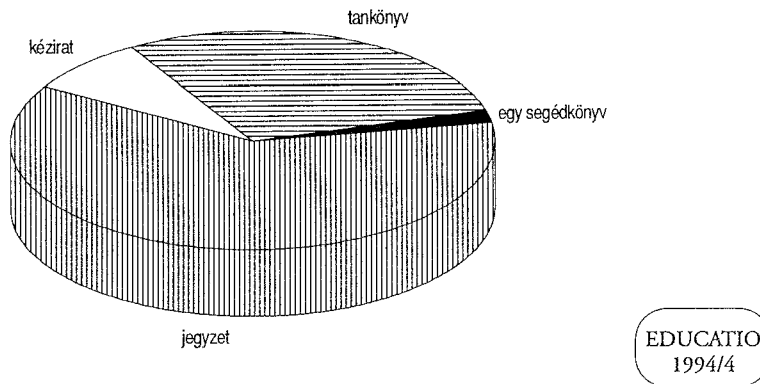
A megkérdezett tankönyvírók között egyötödnyi volt a 40 évnél fiatalabbak aránya, a relatív többség (46 százalék) a 41–50 év közötti életkori csoportba tartozott, s egytizednyi volt a 60 év felettiek részaránya. Az életkori sajátosságoknak megfelelően a kérdezettek csaknem fele legalább 20 éve a felsőoktatásban dolgozik, s a mobilitás kismértékben volt jellemző rájuk: igen magas volt azoknak az aránya is, akik már legalább 20 éve ugyanabban az intézményben dolgoznak.

A tankönyvekről

A megkérdezettek között a leggyakrabban olyanok szerepeltek, akik az elmúlt 2–3 évben egy tankönyvet vagy jegyzetet írtak, de az esetek mintegy egyötödében olyanokkal is találkozottunk, akik 2 vagy 3 féle egyetemi, főiskolai tananyagot, segédletet, kézikönyvet is megjelentettek. Az 1. ábra adatai szerint az elkészült tananyag-típusok között a leggyakoribb a jegyzet volt: a kérdezettek mintegy kétharmada jegyzetet vagy kéziratot írt az elmúlt néhány év során, csaknem egyharmadnyi volt azonban azoknak az aránya is, akik egyetemi, főiskolai tankönyvet vagy segédkönyvet jelentettek meg. Ezek a tananyagok általában teljesen újak, új elméleteket, új ismereteket tartalmaznak, akadnak azonban közöttük átdolgozások is. Érthetően a jegyzetek, kéziratok kategóriájába tartozó művekről gyakrabban nyilatkozták szerzőik, hogy azok új, eddig még meg nem jelent műveknek tekinthetők, míg a tankönyvek esetében valamivel nagyobb arányban találtunk olyanokat, amelyek már meglévő anyag – pl. egy korábbi egyetemi vagy főiskolai jegyzet, kézirat – korszerűsítései, átdolgozásai. A tankönyv- illetve jegyzetírás gyakorisága természetesen a beosztás, az oktatói gyakorlat és tapasztalat függvényében is erőteljesen változik: a tankönyvírás elsősorban az idősebbek, a magasabb beosztásúak és a magasabb tudományos fokozattal rendelkezők körében figyelhető meg, s gyakrabban tapasztalhattuk ezt a fővárosban oktatók között.

1. ÁBRA

Az elkészült tananyag-típusok megoszlása (%)

Az adatok szerint egy-egy tankönyv-jegyzet átlagosan 500–1000 példányban vagy annál valamivel magasabb példányszámban jelenik meg a piacon, ebből a szempontból azonban különbség van a jegyzetek és a tankönyvek között: míg a jegyzetek kategóriájába tartozó tananyagok gyakorlatilag minden példányszám-kategóriában előfordulnak, addig a tankönyvek 80 százaléka 1000 példánynál magasabb. Lényegében ugyanezt tapasztalhatjuk az oldalszám esetében is: míg összességében a megírt tankönyvek-jegyzetek csaknem fele 200-nál kisebb oldalszámú, addig a tankönyvek között alig találunk olyanokat, amelyek ne érnék el ezt a terjedelmet, sőt túlnyomó többségük 300 oldalnál hosszabb.

A tankönyvek, jegyzetek jelentős része nem csupán egy adott intézmény és tanszék számára készül, hanem – természetesen a szaktárgy jellegétől függően – felhasználhatják azokat a más tanszékeken, intézményekben oktatók illetve tanulók is. A kérdezettek 80%-ának volt tudomása arról, hogy az általa megírt tankönyvet, jegyzetet az intézményen belül más tanszékeken is használják, s 52%-uk hallott arról, hogy azt más intézmények is igénybe veszik. Könyvtük külföldi használatáról a megkérdezettek 3%-ának volt tudomása.

A megjelentetett tankönyvek, jegyzetek egyharmada részesült valamiféle reklámozásban: ismertették annak tartalmát, bemutatták szerzőjét stb. A recenziók többsége (95%) hazai sajtóorgánumokban jelent meg vagy hangzott el.

A tankönyvírás körülményei

Egy-egy tankönyv, vagy jegyzet megírása – az interjúalanyok utólagos számításai szerint – általában kevesebb, mint egy évet vett igénybe, az esetek 10 százalékában azonban olyanokkal is találkoztunk, akik több év alatt jutottak el a végtermékhez. Az időtartam azonban nem annyira a kiadvány jellegével (tankönyv vagy jegyzet-e, átdolgozás vagy teljesen új-e) hozható összefüggésbe, hanem sokkal inkább a terjedelemmel: minél hosszabb könyvről van szó, annál valószínűbb, hogy az oktató több időt töltött el annak megírásával. Nem tudni, hogy az egyes könyvek esetében akár néhány évre is elhúzódó könyvírás mennyire

tudható be a sok elfoglaltságnak és a kevés szabadidőnek, tény azonban, hogy a kérdezettek között elvétve találtunk olyanokat (2 fő), akik a könyv- vagy jegyzetírás időszakára fizetett vagy fizetés nélküli szabadságot vettek volna ki.

A tankönyvírók csaknem fele (44 százalék) a szöveg megírásához már a modern technikát is igénybe vette, s számítógép segítségével rögzítette a tankönyv, vagy jegyzet, kézirat szövegét. Ebben a tekintetben nincs lényeges különbség a főváros és a vidék között, a válaszokból azonban az derül ki, hogy az egyetemeken dolgozók és fiatalabbak az átlagosnál valamivel szívesebben használják a számítógépet, míg a 60 év felettiek és főként a tanszék- vagy intézetvezetők gyakrabban veszik igénybe a hagyományos eszközöket: többnyire kézírással vagy írógép segítségével rögzítik a majdani tankönyv illetve jegyzet szövegét.

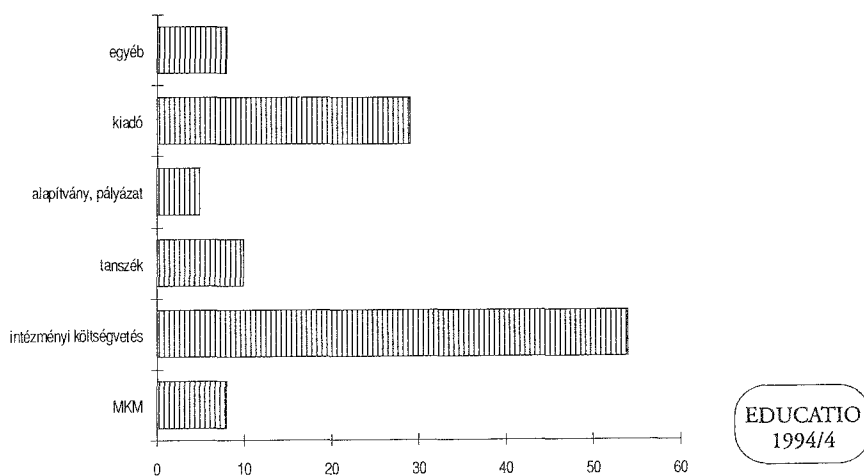
A tankönyvírás motivációi

A tananyagot írók kétharmada felkérésre, egyharmada pedig saját elhatározásából kezdett munkához. Az egyetemeken oktatók és a (magasabb) tudományos fokozattal bírók között valamivel nagyobb volt a saját indíttatásból kedvet kapók aránya, életkor szerint viszont nem differenciált a kép.

A felkérés általában az intézet- illetve a tanszékvezetők részéről érkezett, s csak igen alacsony arányban került sor közvetlen minisztériumi megrendelésre, az is inkább a magasabb tudományos fokozatú és magasabb beosztású, idősebb egyetemi oktatókat érintette. A felkérés irányának megfelelően a finanszírozás többnyire intézményi és/vagy kisebb részben tanszéki költségvetésből történt, szerepet kaptak azonban piaci elemek is, a kérdezettek egyötödénél kizárólag a kiadó állta az anyagi terheket, további egytizedüknél is megjelent a kiadó a finanszírozók között. A költségeket fedező pénzeszközök között ugyanakkor eltérülnek a pályázatokból, alapítványokból, s egyéb szponzori támogatásból kapott juttatások.

2. ÁBRA

Milyen forrásból finanszírozták a tankönyvírást? (% , több forrás is lehet)

Munkájáért a legtöbb tankönyvíró (87%) – a szakmai elismerésen túlmenően – részesült valamilyen díjazásban is, bár a kapott pénzeszegek igencsak széles skálán mozognak, gyak-

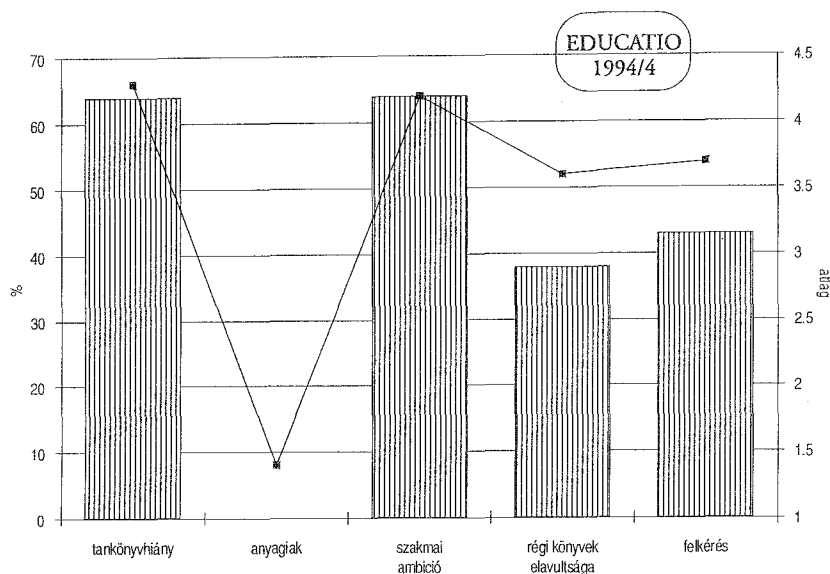
ran jelképesek, csak néhány esetben érik el a 100 ezer forintos határt. (Az átlag kiadványonként 38 ezer Ft körül volt.)

A tankönyv- illetve jegyzetírók többségének kevés köze volt vagy egyáltalán nem volt köze a nyomdai és terjesztési munkálatokhoz, s mindössze 8 százalékyian voltak, akik azt mondták, hogy a kiadás terén minden szervezéssel, ügyintézésrel kapcsolatos teher rájuk hárult. Azok, akik akár részben, akár teljes egészében, önként vagy kényszerűségből magukra vállalták ezeket a tennivalókat (az összes megkérdezett 36 százaléka), 55 százalékban érzékelték problémákat az ügyintézés során, sőt egyharmaduknak nagyon sok gondjuk volt a kiadással, nyomdával kapcsolatos ügyek intézésekor. Ez a kérdés azonban feltehetően másoknak is fejtörést okoz, hiszen olyanok is problematikusnak látták ezt a területet, akiknek elmondásuk szerint személyes tapasztalatuk nem, vagy csak közvetve volt a könyvkiadással kapcsolatos tennivalókról.

Az eddig említettekkel összhangban vannak azok a szempontok is, amelyekről egy 1-től 5-ig terjedő skála segítségével kellett megmondaniuk a kérdezetteknek, hogy esetükben mennyire játszottak szerepet a tankönyvírás során. A legtöbben a tankönyvpiacon fellelhető hiányra és a szakmai szempontokra helyezték a hangsúlyt a motiváló tényezők közül, s csak kevesek számára tűntek megfontolandónak az anyagi szempontok. Ugyanakkor némi el-
lentmondás is felfedezhető a válaszok sorában: a kérdezettek kétharmada bevallottan felkérésre írta a tankönyvet, ehhez képest azonban igen erős a szakmailag motiváló szempontok szerepe, s a kérdezettek a korábbi eredményekhez képest az osztályozás során a vártnál valamivel gyengébbnek tüntették fel a kívülről jövő felkérést a motiváló tényezők sorában.

3. ÁBRA

A „nagyon fontos” válaszok aránya (%), több motívum is lehetséges, átlagok

A korábbiakban láttuk, hogy a kérdezettek egyötöde az elmúlt 2–3 évben nem csupán egy tankönyvet, jegyzetet jelentetett meg. Már ez az adat is jelzi, hogy többségük nem tekintendő „első tankönyvírónak”, 78 százalékuk már ezt megelőzően is írt legalább egy tanköny-

vet. Közöttük a korábban 1–2 jegyzetet, tankönyvet írók aránya 47%, a 3–4-et íróké 25%, az ennél többet megjelentetőké pedig 24% volt. (Ketten nem választak.)

A szakmai motivációt nem csupán a már megírt jegyzetek, tankönyvek száma jelzi, hanem az is, hogy a kérdezettek közül hányan léptek ki már az „igazi” könyvpiacra, s írtak olyan könyvet, amely nem csupán a diákok, hanem a tágabb közönség, az adott szakterület iránt érdeklődők számára is hasznos lehet. A válaszokból úgy tűnik, hogy a tankönyvírók közül csaknem minden második élt már ezzel a lehetőséggel, az interjúalanyok 43%-a írt már könyvet, közöttük az egy (41%) vagy két (19%) könyvesek vannak többségben, s – a már megjelentetett tankönyvek, jegyzetek számához képest – kisebb arányban (40%) találtunk olyanokat, akik 3 vagy annál több könyvet írtak volna. A könyvírás egyébként leginkább a kérdezett életkorával és tudományos fokozatával van összefüggésben: a 60 év felettiek közül például mindenki ebbe a csoportba tartozik.

A jövőbeni motivációk

A tankönyvírók között igen alacsony (17%) azoknak az aránya, akik elégedettek a jelenlegi tankönyvpiac mennyiségi, minőségi oldalával. Többségük azt is vitatja, hogy a tankönyvpiacra szám szerint is megfelelő lenne a tankönyvek kínálata (62%), 21 százaléknál pedig – bár a kínálat mennyiségét még úgy-ahogy megfelelőnek tartják – minőségi jellemzők mentén (pl. elavultság, korszerűtlenség) kritizálják a tankönyveket, jegyzeteket.

Kérdés azonban, hogy hogyan lehetne a tankönyvkínálatot bővíteni, milyen ösztönzők segíthetnének abban, hogy a jegyzetek, könyvek szélesebb választéka álljon az oktatók és a diákok rendelkezésére. Kérdőívünkben négy olyan szakmai szemponton kívüli tényezőt soroltunk fel, amelyek kisebb-nagyobb mértékben hozzájárulhatnak a tankönyvírás vonzóbbá tételéhez. A kérdezetteknek ezeket a tényezőket először általában véve, másokra vonatkoztatva, másodszor pedig a helyzetbe saját magukat beleképzelve kellett megítélniük.

I. TÁBLA

„Ön szerint többen írnának-e tankönyvet, ha?/Ön több tankönyvet írna-e, ha...?”
(átlagok* és a „biztosan” válaszok százalékos aránya)

	Mások		Ő maga	
magasabb lenne a szerzői díj	2,29	48%	1,88	24%
a szerző fizetett szabadságot kapna a tankönyv-írás idejére	1,95	19%	1,82	22%
a tankönyv, jegyzetírás idejére a szerzőt felmentenék az óraadás és egyéb munkák alól	2,05	27%	1,82	24%
gördülékenyebb lenne az ügyintézés	1,93	30%	1,95	27%

* 3=biztosan, 2=valószínűleg, 1=biztosan nem

Úgy tűnik, hogy a szakmai tényezőkhöz kívüli motivációs szempontok csak kis mértékben játszanak szerepet a tankönyvírás ösztönzésében: a kérdezettek egyötöde számára jelentenek ezek biztos hajtóerőt, többségükben azonban legfeljebb valószínűsítik azt, hogy ezek a szempontok szerepet játszhatnak a későbbi munkában. A feldolgozás során érdekes – más kutatások során is megfigyelhető – szociológiai jelenségre bukkantunk: az anyagi motiváció megítélésekor a tankönyvírók saját magukról szólva kevésbé tartják azt befolyásolónak, mint ahogy a többieknél feltételezik e szempont jelentőségét.

Szemerszki Mariann